

ΕΥΡΙΠΙΔΟΥ ΑΝΤΙΟΠΗ, ΑΠΟΣΠ. XVI K (= 198 N²)

(Σ η μ ε ι ὡ σ ε ι ς)

Οἱ σημειώσεις ποὺ ἀκολουθοῦν, ἀποτελοῦν συμβολὴ στὴ μελέτῃ τῆς χειρόγραφης παραδόσεως τοῦ ἀποσπάσματος XVI Καμπίτση (= 198 N²) τῆς Ἀντιόπης τοῦ Εὐριπίδῃ ἀπὸ τὸ ἀνθολόγιον τοῦ ψευδο-Μαξίμου¹.

Τὴν παράδοσιν τοῦ ἀνθολογίου, ποὺ ἀποδιδόταν ἄλλοτε στὸν Μάξιμον τὸν Ὀμολογητὴ, τὴν ἔλαβαν ὑπόψιν τοὺς οἱ ἐκδότες Koek², Nauck³ καὶ Hense⁴, ἐν ἀντιθέσει μὲ τὴν πρόσφατη καὶ καθόλου ἀξιόλογη ἔκδοσιν τῶν ἀποσπασμάτων τῆς τραγωδίας ἀπὸ τὸν καθ. Καμπίτση⁵. Τὸ κείμενον τοῦ ἀποσπ. ποὺ παραθέτω, εἶναι ἀπὸ τὴν ἔκδοσιν Καμπίτση, στὰ testimonia καὶ στὸ κριτικὸ ὑπόμνημα τῆς ὁποίας προστίθενται τὰ παραδιδόμενα ἀπὸ τὸ ἀνθολόγιον στοιχεῖα. Ἡ βιβλιογραφικὴ παραπομπὴ ποὺ χρησιμοποιοῦ ὡς πρὸς τὴ μαρτυρίαν αὐτῇ, προτείνεται παράλληλα καὶ ὡς βελτίωσιν στὰ ὑπομνήματα τῶν CAF, TGF καὶ τοῦ Ἀνθολογίου τοῦ Στοβαίου.

1. Στὰ πλαίσια εὐρύτερης ἔρευνας ἐπισήμανα ὅτι τὸ ἀπόσπασμα αὐτὸ περιέχεται στὸν ἀθωντικὸ κώδικα τῆς Μονῆς τοῦ Βατοπεδίου 36, τοῦ 11ου αἰ. (φφ. 32-32ν), καὶ εἰδικότερα στὸ εἰκοστὸ δεῦτερο κεφάλαιον «Περὶ πλεονεξίας» τοῦ ἀνθολογίου τοῦ ψευδο-Μαξίμου μὲ τὴν ἑνδειξὴν Εὐριπίδ(ου) Ἀντιόπη. Γιὰ τὸν κώδικα αὐτὸν καὶ τὸ ἀπόγραφόν του, τὸν Marcianus gr. 507 τοῦ 12ου αἰ., βλ. μεταξὺ ἄλλων G.A. Longman, «Gnomologium Vatopedianum: The Euripidean Section», CQ N. S. 9 (1959) 129-41· Γ. Ἀ. Χριστοδούλου, «Gnomologium Vatopedianum καὶ Gnomologium Venetum: Τὸ Σοφοκλεῖο τμήμα», ΕΕΦΣΠΑ 26 (1977-78) 306-30· Π. Παγωνάρη-Ἀντωνίου, «Συμβολὴ στὴν ἔρευνα δῶο βυζαντινῶν γνομολογίων, Vatoped. 36 καὶ Marc. gr. 507», Παρουσία 1 (1982) 186-95.

2. T. Koek, *Comicorum Atticorum Fragmenta* (CAF), τόμ. II, Teubner, Leipzig 1880-1888 (ἀνατ. Utrecht 1976), σ. 509, ἀπόσπ. 99.

3. A. Nauck, *Tragicorum Graecorum Fragmenta*² (TGF), Petersburg 1888 (ἀνατ. Hildesheim 1964), χωρὶς βιβλιογραφικὴ παραπομπή.

4. O. Hense, *Ioannis Stobaei Anthologium*, Berlin 1893 (ἀνατ. Berlin 1958), 3.16.4 (III 481 H).

5. J. Kambitsis, *L'Antiope d'Euripide. Édition commentée des fragments*, Athènes 1972, σ. 6. Γιὰ τὴν προθυμία του νὰ συζητήσῃ μαζί μου τὸ θέμα εὐχαριστῶ τὸν καθ. Καμπίτση καὶ ἀπὸ τῇ θέσῃ αὐτῇ.

Εἰ δ' εὐτυχῶν τις καὶ βίον κεκτημένος
μηδὲν δόμοισι τῶν καλῶν θηράσεται,
ἐγὼ μὲν αὐτὸν οὐποτ' ὄλβιον καλῶ,
φύλακα δὲ μᾶλλον χορημάτων εὐδαίμονα.

I Stob. Flor. 3.16.4 (III 481 H) cum lemmate *Εὐριπίδων Ἀντιόπης*.

II. P. Petrie 1.3(1) [=P. Lit. Lond. 5771], 6-9 *Εὐριπίδων/ αἰ δ' εὐτυχῶν* τις... ὄλβιο[ν καλῶν]. III Ps.-Max. Conf. c. 22, p. 602 Combefis [=PG 91, 857B] cum lemm. *Εὐριπίδ.* 2 δόμοισι P Stob.: δ' ὅμως τι Ps.-Max Conf. *θηράσεται* P (coniecerat Kock): *πειράσεται* Stob. Ps.-Max. Conf. 3 αὐτὸν οὐποτ' (ἰοροντ[Stob. MA Ps. —Max. Conf.: οὐποτ' αὐτὸν Stob. S 4 *εὐδαίμονα* immerito suspectum.

Οἱ loci communes στοὺς ὁποίους περιέχεται τὸ ἀπόσπ. XVI τῆς Ἀντιόπης τοῦ Εὐριπίδη, ἀποδίδονταν στὸν Μάξιμο τὸν Ὁμολογητῆ⁶. Ἡ πρόσφατη ἔρευνα τοῦ Richard⁷ γιὰ τὰ ἑλληνικὰ ἀνθολόγια, καὶ εἰδικότερα γιὰ τὴν κατηγορία τῶν sacro-profanes⁸ ἀνθολογίων, στὴν ὁποία ἐντάσσονται οἱ ἐκλογές αὐτές, κατέληξε ἐκτὸς ἀπὸ γενικὲς διαπιστώσεις⁹, καὶ σὲ παρτηρήσεις σχετικὲς μὲ τὰ βασικὰ προβλήματα τῆς χειρόγραφης παραδόσεως τοῦ ἐν λόγῳ ἀνθολογίου· συγκεκριμένα, ὅτι α) ἡ σύνταξη τοῦ ἀνθολογίου τοποθετεῖται στὴν περίοδο τοῦ μεταχαρακτηρισμοῦ (9ος-10ος αἰ.), καὶ ὅτι β) θεωρεῖται ἀναξίόπιστη ἡ μαρτυρούμενη ἀπὸ μερικὰ χειρόγραφα προσγραφή του στὸν Μάξιμο

6. Μαξίμου Κεφάλαια Θεολογικά, ἧτοι Ἐκλογαὶ ἐκ διαφόρων βιβλίων τῶν τε καθ' ἡμᾶς καὶ τῶν θύραθεν, PG 91, 721-1027. Τὸ ἀνθολόγιο περιλαμβάνει ἐβδομήντα ἑνα κεφάλαια, καὶ ἐκδόθηκε γιὰ πρώτη φορά — καὶ μοναδική ἀπ' ὅσο γνωρίζω — ἀπὸ τὸν Combefis, ὁ ὁποῖος τὸ συμπεριέλαβε στὸν δεῦτερο τόμο τῆς ἐκδόσεώς του τοῦ Μαξίμου τοῦ Ὁμολογητοῦ (Paris 1675, σσ. 582-689). Βλ. καὶ τὸ σχετικὸ ἄρθρο τοῦ Π. Χρήστου (Θρησκευτικὴ καὶ Ἡθικὴ Ἐγκυκλοπαίδεια, τόμ. 8, Ἀθήναι 1965, στ. 619).

7. M. Richard, *Florilèges Grecs*, στ. 475 κ.έ. (στὸ *Dictionnaire de Spiritualité, Ascétique et Mystique Doctrine et Histoire*, τόμ. 5, Paris 1964, λήμμα *Florilèges Spirituels*). Γιὰ τὴν πολύτιμη αὐτὴ συμβολή του στὴν ἔρευνα τῶν ἀνθολογίων βλ. J. Irigoin, *RPh* 38 (1964) 138 (στὴ βιβλιοκρισίᾳ τῆς ἐπανεκδόσεως τοῦ L. Sternbach, *Gnomologium Vaticanum e codice Vaticano Graeco* 743, Berlin 1963).

8. Διατηρῶ τὸν ξενόγλωσσο ὄρο, ἐπεὶ δὲν ὑπάρχει ἀντίστοιχος νεοελληνικός. Στὴν κατηγορία αὐτὴ ἀνήκουν καὶ οἱ κώδικες τῆς σημ. 1 μόνον ὡς πρὸς τὸ τμήμα ποὺ περιέχεται στὰ φφ. 1-67^v καὶ 1-71^v ἀντίστοιχα· πβλ. Richard, ὁ.π., στ. 488, 492.

9. Ὅπως εἶναι ἡ σχετικὴ μὲ τὴ μεγάλη σύγχυση ποὺ ἐπικρατεῖ στὸν ὅρο τῆς ἔρευνας τῶν ἀνθολογίων, καὶ ἡ ὁποία ὀφείλεται ὄχι μόνον στὴ σύμπτυξη τῆς χειρόγραφης παραδόσεώς τους, ἀλλὰ καὶ στίς ἀνεπαρκεῖς ἐκδόσεις τους. Ὡς πρὸς τὴν «ἀναξίόπιστην», κατὰ τὸν Richard, ἔκδοσις τοῦ Combefis, εἶναι πράγματι χαρακτηριστικὸ ὅτι ἡ φράση «Ὑψὶ μέγας χαλινός ἐστιν ὁ νοῦς» (PG 91, 736 A) φέρεται ὡς πρῶτος στίχος τοῦ ἀποσπ. XVIII K (= 199 N²) τῆς Ἀντιόπης τοῦ Εὐριπίδη, γιὰ τὸ ὁποῖο γίνεται λόγος παρακάτω. Γιὰ τὰ ἀνθολόγια γενικότερα εἶναι χρήσιμη ἡ εἰσαγωγή τοῦ ἄρθρου τοῦ Ph. Delhay, *Florilèges Latins*, στ. 435 κ.έ. (στὸ λεξικὸ τῆς σημ. 7).

τὸν Ὁμολογητῇ, τὸν Μ. Βασίλειο ἢ καὶ σὲ ἄλλους, ἐπεὶ τὸ ἀνθολόγιον παραδίδεται ἀνωνύμως στὴν πλειονότητα τῶν χειρογράφων¹⁰.

Εἶναι γνωστὸ ὅτι τὸ Ἀνθολόγιον τοῦ Στοβαίου παραδίδει τοὺς περισσότε-
ρους ἀπὸ τοὺς διακόσιους τριάντα σωζόμενους στίχους τῆς Ἀντιόπης τοῦ Εὐρι-
πίδη¹¹. Ἀπὸ τὸ ἀνθολόγιον τοῦ ψευδο-Μαξίμου μαρτυρεῖται ἐκτὸς ἀπὸ τὸ μνη-
μονεύμενο, καὶ τὸ ἀπόσπ. XVIII K (= 199 N²) μετ' τὴν ἐνδείξιν «Εὐριπίδου ἐν
Ἀντιόπῃ», καὶ στὸ κεφάλαιο «Περὶ φρονήσεως καὶ βουλής»¹². Παρόλο ποὺ
ἡ βιβλιογραφικὴ παραπομπὴ τοῦ ἀποσπ. αὐτοῦ εἶναι γνωστὴ (κεφ. 2, σ. 536
Combefis [= PG 91,736A]), ὁ Καμπίτσης (σ. 7) ἀναφέρεται στὴ λατινικὴ
μετάφραση τοῦ ἀνθολογίου ἀπὸ τὸν Ribittus¹³. Ὡς πρὸς τὸ ἐξεταζόμενο ἀπόσπ.
XVI ὁ Καμπίτσης ἀποσιωπᾷ, ὅπως ἀναφέρθηκε, τὴ μαρτυρία τοῦ ψευδο-Μα-
ξίμου¹⁴ στὰ testimonia καὶ στὸ κριτικὸ ὑπόμνημα (σ. 6), ἐνῶ στὰ ἐρμηνευτικὰ
σχόλια (σ. 53) ἀπορρίπτει τὴ γραφὴ τοῦ ἀνθολογίου δ' ὅμως τι, τὴν ὁποία
ἐξέλαβε ὡς διόρθωση τοῦ Heath¹⁵. Στὴν πραγματικότητά δὲν πρόκειται γιὰ
διόρθωση, ἀφοῦ ὁ Heath υἱοθετεῖ ὡς ὀρθότερη τὴ γραφὴ τοῦ ἀνθολογίου¹⁶.
Παράλληλα, ὁ Καμπίτσης υποστηρίζει ὡς «ἀπαραίτητη» (indispensable) τὴ
γραφὴ δόμοισι, καὶ ἀντικρούει τὴν αἰτιολογίαν τῆς υποτιθέμενης διορθώσεως με-
τὰ ἀνάλογα ἀπὸ τὸν Εὐριπίδην παραδείγματα ἀπρόβλεπτης δοτικῆς τοπικῆς.

Τὸ ἀπόσπ. XVI ἀποτελεῖ, ὅπως εἶναι γνωστὸ, ρήση τοῦ Ἀμύριωνα, καὶ
ἀνήκει στὸν «ἀγῶνα λόγων», στὸν περίφημο μεταξὺ τῶν δύο ἀδελφῶν διάλογο,

10. Ἡ ἔρευνα ἀφορᾷ τὰ ἐξήντα ἀπὸ τὰ ἐνεήντα περίπου σχετικὰ χειρόγραφα, καὶ μόνον
ὡς πρὸς τὸ ἐκτὸ «περὶ φιλίας» κεφάλαιο (Richard, στ. 488).

11. Εἶναι σωστή ἡ ἐπισήμανση τοῦ G. Ronnet (*RPh* 49 (1975) 28, στὴ βιβλιοκρισίαν
τῆς ἐκδόσεως Καμπίτση) ὅτι ὁ ἐκδότης δὲν ἀναφέρεται στὴ χειρόγραφη παράδοση τῶν ἀπο-
σπασμάτων τῆς τραγωδίας.

12. Ἡ παρατήρησή μου ἰσχύει γιὰ τὸ ἐκδεδομένο ἀπὸ τὸν Combefis ἀνθολόγιον· μιὰ
μελλοντικὴ κριτικὴ ἔκδοσις τοῦ ἀνθολογίου αὐτοῦ ἐνδέχεται νὰ ἀναιρέσει τὸν ἰσχυρισμὸ αὐτό.

13. Ὡς πρὸς τὴ μετάφραση βλ. Richard, στ. 491. Ἡ βιβλιογραφικὴ ἀταξία προέρχεται
μᾶλλον ἀπὸ τὴν ἔκδοσις τοῦ Στοβαίου, Ἀνθολ. 3.3.2 (III 192 H), ἐνῶ ὁ Nauck (ἀπόσπ.
199) δὲν μνημονεύει τὴ μαρτυρία τοῦ ψευδο-Μαξίμου.

14. Ἀπ' ὅσο μπόρεσα νὰ διαπιστώσω, τὴ μαρτυρία τὴν ἀγνοεῖ καὶ ὁ H. Schaal, *De
Euripidis Antiope*, 1914, σσ. 5,6.

15. B. Heath, *Notae sive lectiones ad tragicorum Graecorum veterum Aeschyli
Sophoclis Euripidis... dramata deperditorumque reliquias*, τόμ. I, Oxonii 1762. Τὴ
βιβλιογραφικὴ παραπομπὴ ὑφεῖλ'ω στὸν φίλο καθ. Γεώργιο Ἀ. Χριστοδούλου· τὸν εὐχαριστῶ
καὶ ἀπὸ τῆ θέσης αὐτῇ γιὰ τὴν πολύτιμη πληροφορία τοῦ.

16. Ὁ Heath, β.π., *Notae in Fragmenta* (161) σημειώνει «In Antiope 59», στίχος
2 μηδὲν δ' ὅμως τι... ὅτι «Rectius hic versus ita apud S. Maximum legitur...». — Εὐ-
χαριστῶ τὸν συνάδελφο Παναζῆ Τσελεμάνη (Ὁξφόρδῃ), ποὺ μοῦ ἔστειλε φωτοαντίγραφο
τῆς ἐργασίας τοῦ Heath.

ὅπου ἐκφράζονται οἱ δύο ἐκ διαμέτρου ἀντίθετες θέσεις, ἐκείνη δηλαδή τοῦ Ζήθου, ποῦ ἐκπροσωπεῖ τὴν *πόνων εὐμουσίαν*, καὶ ἡ στάση ζωῆς τοῦ Ἀμφίωνα, ἡ μοῦσα ἀργός, *χημαίων ἀτημελής*¹⁷. Ἡ διατήρηση τῆς γραφῆς δόμοιςι στὴν ἐκδοσὴ Καμπίτση ὑπαγορεύεται ἀπὸ τὸ πνεῦμα τῆς ἀπαρχμοσύνης, ποῦ συνιστᾷ τὸ ἰδεῶδες τῆς ζωῆς γιὰ τὸν Ἀμφίωνα. Ἀπὸ τὴν ἀποψη αὐτὴ εἶναι ἐνδεικτικὴ ἡ νοηματικὴ ἀλλὰ καὶ ἡ ὑφολογικὴ ἀντιστοιχία τοῦ ἀποσπ. αὐτοῦ μετὰ τὴν ῥήσιν τοῦ Ζήθου (ἀπόσπ. VIII K (= 187 N²))¹⁸, στὴν ὁποία περιγράφονται οἱ βλαβερές συνέπειες ποῦ συνεπάγεται ἡ μοῦσα ἀργός τοῦ ἀδελφοῦ του Ἀμφίωνα¹⁹.

Ὡς πρὸς τὴν γραφὴ δ' ὅμως τι τοῦ ψευδο-Μαξίμου, αὐτὴ δὲν μπορεῖ, κατ'αρχάς, νὰ ἐνταχθεῖ στὴν κατηγορίαν ἐκείνη τῶν γενικῶν ὅρων ποῦ εὐκολὰ ἀναγνωρίζονται καὶ ἐπισημαίνονται, καὶ οἱ ὁποῖοι ἀποτελοῦν τοὺς σταθεροὺς κανόνες κατὰ τὴν διαδικασίαν τῆς ἐπιλογῆς γνωμικῶν στίχων (ὅπως π.χ. ἡ χρῆσις τοῦ ὑπερθετικοῦ βαθμοῦ τοῦ ἐπιθέτου στὴν θέσιν τοῦ θετικοῦ, καὶ τοῦ πληθυντικοῦ ἀριθμοῦ ἀντὶ τοῦ ἐνικοῦ, κ.ἄ.)²⁰. Ὡστόσο, ἀπὸ τὴν παλαιογραφικὴν, γλωσσικὴ καὶ ἐρμηνευτικὴ ἐξέτασιν τῆς γραφῆς αὐτῆς προκύπτουν οἱ ἐξῆς παρατηρήσεις:

α. Ἀπὸ παλαιογραφικὴ ἀποψη ἡ γραφὴ δ' ὅμως τι μπορεῖ νὰ δικαιολογηθεῖ ὡς ἀπλὴ παρανόλησις τῆς γραφῆς δόμοιςι ὡς ἐξῆς: μετὰ ἀλλαγὴν τῶν γραμμάτων οἱ σὲ ὡς, ἐνῶ ἕνα γιῶτα μετὰ διαλυτικὰ καὶ ἀρκετὰ ἐπιμηκυσμένο θὰ μπορούσε νὰ ἐκληφθεῖ ὡς τὸ συντομογραφικὸν σημεῖον τοῦ τι²¹. Πιθανότερον, ὅμως, θεωρῶ ὅτι πρόκειται γιὰ *διάφορες γραφεῖς* (*lectiones variae*), γιὰτὶ μιὰ ἀνάλογη παράδοσις ἐντοπίζεται στὸ Εὐριπίδειον ἀπόσπ. 659 N², στίχ. 4 δόμοις (Στοβ. Ἀρθολ.): δ' ὅμως (Στοβ. Ἐκλ.)²².

17. Βλ. Καμπίτση, σ. XXII κ.έ., κ.ἄ.

18. Πβλ. τὴν ἐπιβεβαίωσιν τῆς εἰκασίας τοῦ Kock, καὶ γι' αὐτὸ βλ. Καμπίτση, σ. 53.

19. Βλ. Καμπίτση, σ. XXVI, κ.ἄ. Ἡ υἱοθέτησις αὐτῆς τῆς γραφῆς εἶναι αἰτιολογημένη ἀπὸ τὴν ἀποψη ὅτι δὲν ἀγνοεῖται τὸ πλαίσιον μέσα ἀπὸ τὸ ὁποῖον προέρχεται ἡ «γνώμη», ἀφοῦ ἡ ἴδια ἡ φύσις τῆς ἐπιλογῆς — κατὰ τὴν σύνταξιν ἐνὸς ἀνθολογίου — προϋποθέτει μιὰ λειτουργία πολὺπλοκή, ποῦ δὲν πραγματοποιεῖται πάντοτε χωρὶς θυσίες.

20. Ὅπως συμβαίνει λ.χ. στὸν Βατοπεδινὸ 36 κώδικα, φ. 114, μετὰ τὴν γραφὴν ἔχθιστος (ἐχθρός codd.) στὸν ὁμηρικὸν στίχον I 312. Περισσότερα παραδείγματα στὸ ἀξιόλογον ἄρθρον τῆς A. Meschini, «Sugli Gnomologi Bizantini di Euripide», *Helicon* 13-14 (1973-74) 354.

21. Τὸν συμβολισμὸν αὐτὸν βλ. T. W. Allen, *Abbreviations in Greek manuscripts*, Oxford 1889 (ἀνατ. Amsterdam 1967), σ. 25, πίν. VIII· G.F. Cereteli, *De compendiis codicum Graecorum, praecipue Petropolitanorum et Mosquensium anni nota instructorum*, St. Petersburg 2^a 1904 (ἀνατ. Hildesheim - New York 1969), πίν. X· V. Gardthausen, *Griechische Palaeographie*, τόμ. II, Leipzig 2^a 1913, σ. 340.

22. Στοβ. Ἀρθολ. 2.8.12 (III 155 W). Πβλ. C. Valckenaer, *Diatribes in Euripides perditorum dramata reliquias*, Lugduni 1767, σ. 140, ὡς πρὸς τὴν διόρθωσίν του στὸ ἀπόσπ. 533 N² (= Στοβ. Ἀρθολ. 4.52^a.13 (III 1076 H)), στίχ. 3 *τηλικήδ' ὅμως* (τηλίκη

β. Ἡ γραφή δόμοισι δὲν «ἐνοχλεῖ», ἐπειδὴ εἶναι μιὰ ἀπρόθετη δοτική τοπική, ὅπως ὑποστηρίζει ὁ Καμπίτσης, ἀλλὰ γιὰ τὸν στίχο αὐτὸ χρησιμοποιοῦνται τὸ ρ. θηρῶμαι μαζὶ μὲ τὸ οὐς. δόμος²³. "Ὅσο γιὰ τὴ γλωσσικὴ τεκμηρίωση τῆς γραφῆς τοῦ ψευδο-Μαξίμου, ἡ δυσχέρεια δὲν προκύπτει ἀπὸ τὴ συνύπαρξη τῶν δύο ἀντιθετικῶν συνδέσμων²⁴, οὔτε καὶ ἀπὸ τὴν ἐπιρρηματικὴ χρῆση μηδὲν τι (μὲ συγκριτικὸ ἢ ἐπίρρημα)²⁵, ἀλλὰ ἀπὸ τὴν ἔκφραση μηδὲν δ' ὅμως τι, γιὰ τὴν ὁποία δὲν βρέθηκαν παράλληλες μαρτυρίες.

γ. Τὸ ἀπόσπ. XVI ἐντάσσεται στὸν «ἀγῶνα λόγων», καὶ εἰδικότερα στὸ σημεῖο ἐκεῖνο, ὅπου ὁ Ἀμφίων ἐπιστρατεύει ὅλη του τὴ ρητορικὴ δεξιότητά του προκειμένου νὰ πείσει τὸν ἀδελφὸ του Ζήθο²⁶. Πράγματι, ὁ Ἀμφίων ἐπιχειρηματολογεῖ, καὶ «ἡ ἐπιχειρηματολογία του», ἡ ὁποία, κατὰ τὸν Καμπίτση (σ. XXVII), «εἶναι πυκνότερη ἀπὸ ἐκείνη τοῦ Ζήθου», ἐκφράζεται στὸ ἀπόσπασμα αὐτὸ μὲ τρόπο ἰδιαιτέρως ἐναργή: πρόκειται γιὰ τὴ γνωμικὴ ὑπόσταση τῆς ρήσεως²⁷, ἀλλὰ καὶ τὴ συσσωρευση ὅρων τῆς ἴδιας σηματολογικῆς οἰκογενείας, ὅπως εἶναι οἱ ὅροι εὐτυχίας (εὐτυχῶν, ὄλβιος, εὐδαίμων)²⁸, καὶ οἱ ὅροι ποῦ δηλώνουν ὕλικά ἀγαθὰ (βίον κεκτημένος, φύλαξ χρημάτων). "Ὅλα αὐτὰ ὁδηγοῦν τὴν ἔνταξη στὸ κατακόρυφο σημεῖο καὶ καθιερώνουν τὴν ἀκοή τοῦ

δόμοις Στοβ. Α), τὴν ὁποία υἱοθετεῖ ὁ Nauck. Πβλ. ἴσως καὶ ἀπὸ Σοφ. Οἰδ. Τ. 287, ὅπου οἱ περισσότεροι κώδικες παραδίδουν ἀλλ' οὐκ ἐν ἀργοῖς, ἐνῶ οἱ L^{ac} TP^{ac} ἔχουν ἀλλ' οὐκ ἐναργῶς· βλ. R. D. Dawe, *Studies on the text of Sophocles*, II Leiden 1973, σ. 110· G. A. Christodoulou, «Varietas lectionis in Oedipo Rege», *Ἀθηνά* 78 (1982) 205.

23. Βλ. J. T. Allen - G. Italie, *A concordance to Euripides* 1954 (ἀνατ. Hildesheim 1970) στὶς λέξεις· πβλ. τὴ χρῆση τοῦ δόμος στὰ προαναφερθέντα ἀποσπ. 659 καὶ 533 N².

24. Βλ. LSJ⁹, s.v. ὅμως II· ThGL, s.v. ὅμως, στ. 2007, ἐνῶ στὸν J. D. Denniston, *The Greek Particles*, Oxford 1959 χωρὶς μνεία στὸ ὅμως. Πβλ. Εὐριπ. Ἀλκ. 693, 891· Ἀνθρ. 245, κ.ά.

25. ThGL, s.v. μηδεῖς, στ. 963 «addito tu» μὲ παραδείγματα· LSJ⁹, s.v. μάλα II 5. Βλ. ἐπίσης Fr. Ellendt, *Lexicon Sophocleum*, Berlin 1872 (ἀνατ. Hildesheim 1958), s.v. μηδεῖς «adverbiascit». Πβλ. Εὐριπ. Ἐκ. 817 (μὲ συγκριτικὸ, καὶ μὲ τὴ σημασία «οὐδαμῶς», βλ. J. C. Kamerbeek, *The plays of Sophocles, I, The Ajax*, Leiden 1963, στὸν στίχ. 280), Ἀλκ. 522, ἐνῶ Ἀνθρ. 1234 (μὲ ἐπίρρημα, καὶ χωρὶς σχόλιο στὴν ἔκδοση P. T. Stevens, *Euripides Andromache*, Oxford 1971, ad l.). Εὐχαριστῶ καὶ ἀπὸ τὴ θέση αὐτὴ τὸν δρ Θεόδωρο Στεφανόπουλο γιὰ τὶς χρήσιμες παρατηρήσεις του.

26. Πβλ. στὴν ἔκδοση Καμπίτση τὰ ἀποσπ. XI κ.ά., τὰ ὁποία συνιστοῦν τὴν ἐπιχειρηματολογία τοῦ Ἀμφίωνα.

27. Ἡ πανανθρώπινη ἰσχὺς τῆς «γνώμης» (κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη (*Ρητ.* 1395 b1) ἡ «γνώμη» παρέχει «βοήθειαν μεγάλην» στὸν ρήτορα) ἐπιβεβαιώνεται ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι τὸ ἀπόσπ. μαρτυρεῖται ἀπὸ τρεῖς διαφορετικὲς πηγές τῆς χειρόγραφης παραδόσεως· τὰ σχετικὰ μὲ τὴ μαρτυρία τοῦ παπύρου βλ. στὸν Καμπίτση, σσ. XXXV (στὴ σσημ. 2 ἀντὶ XV νά γραφεῖ XVI), 6, 52-53.

28. Βλ. τὴν πρόσφατη καὶ σχετικὴ ἐργασία τῆς M. McDonald, *Terms for happiness in Euripides*, Göttingen 1978, σ. 227, κ.ά.

συνδιαλεγόμενου, καθώς μάλιστα ο Ἀμφίων αποφαινεται ότι τὰ ὕλικά ἀγαθὰ δὲν καθιστοῦν τὸν ἄνθρωπο ὀλβιο²⁹, ἀν δὲν ὑπάρξει ἡ προϋπόθεση ἐκείνη πού ἐκφέρεται μὲ τὸν δεύτερο στίχο τοῦ ἀποσπάσματος.

Ὁ ἐρμηνευτικός σχολιασμός τοῦ Καμπίτση ὡς πρὸς τὸν στίχο αὐτὸν δὲν εἶναι πειστικός, γιατί ὁ Ἀμφίων δὲν ἐπισημαίνει στὸν ἀδελφό του ὅτι «c'est en restant chez soi que l'on peut espérer atteindre au bonheur»³⁰, ἀλλὰ ἀκριβῶς τὸ ἀντίθετο. Μὲ ἄλλα λόγια, δὲν μπορεῖ κανεὶς νὰ ἐλπίζει στὴν ἀληθινὴ εὐτυχία «μένοντας σπῆτι του» ἢ «en relation intime avec l'ἀπραγμοσύνη», ἀλλὰ μόνον ἐφόσον δὲν θὰ ἀρκεσθεῖ στὴν ὕλική εὐμερία, ὥστε νὰ μὴν ἀναζητήσει τὰ καλὰ³¹. Στὴν ἀντίθετη περίπτωσι, ὅταν δηλαδὴ ὁ ἄνθρωπος δὲν θηρᾷται τὰ καλὰ, ἀλλὰ μένει ἀπράγμων, ἡ ἀποψη τοῦ Ἀμφίωνα εἶναι σαφὴς καὶ δηλώνεται μὲ τὸν τελευταῖο καὶ χαρακτηριστικὸ στίχο τοῦ ἀποσπάσματος, ὅπου ὁ ἄνθρωπος γίνεται φύλαξ... *χορημάτων εὐδαίμων*³².

Σύμφωνα μὲ τὴν ἀποψη αὐτὴ ἡ γραφὴ τοῦ ψευδο-Μαξίμου ἀνταποκρίνεται καλλίτερα στὸ νόημα τῆς «γνώμης», στὸ ὅτι δηλαδὴ ἡ ἀληθινὴ εὐτυχία δὲν ἀποκλείει τὴν ὕλική εὐμερία, προϋποθέτει ὅμως τὸ *θηρᾶσθαι τὰ καλὰ*. Ὅσο γιὰ τὴ μοναδικότητα τῆς ἐκφράσεως πού μαρτυρεῖται μόνον ἀπὸ τὸ ἀνθολόγιο, δὲν θὰ πρέπει νὰ κριθεῖ ὑποπτη καί, ἐξαιτίας αὐτοῦ καὶ μόνον τοῦ λόγου, νὰ ἀποκλεισθεῖ. Ἐκεῖνο πού, κατὰ τὴ γνώμη μου, εἶναι ἐπισφαλὲς ὡς πρὸς τὴν

29. Ἡ ἐρμηνεία τοῦ ὅρου «blessed, trully happy» ἀπὸ τὸν B. Snell (*Scenes from Greek Drama* (1964), 87) γίνεται ἀποδεκτὴ ἀπὸ τὸν Καμπίτση (σ. 53) καὶ ἀπὸ τὴν McDonald (ὁ.π., σσ. 227, 304).

30. Σύμφωνα μὲ τὴν ἐρμηνεία αὐτὴ ὁ Ἀμφίων φαίνεται σὰν νὰ ἀποδέχεται τὴν κατηγορία τῆς ἀπραγμοσύνης πού τοῦ ἐπιρρίπτει ὁ ἀδελφός του. Ὡς πρὸς αὐτὸ εἶναι ἐνδιαφέρουσα ἡ ἐξῆς παρατήρησις τῆς McDonald (σ. 227): ὁ πρῶτος ὅρος τοῦ ἀποσπ. (εὐτυχῶν) ἐνδέχεται νὰ περιλαμβάνει τὴ σημασιολογικὴ ἀπόχρωσι «succeeding in», τῆς προσωπικῆς δηλαδὴ ἐπιτυχίας, καὶ ὅχι μόνον τῆς καλῆς τύχης (πβλ. τὴ νοηματικὴ ἀπόδοσι τοῦ ἀποσπ. ἀπὸ τὸν Snell, ὁ.π.). Ἄν πράγματι ἰσχύει αὐτό, τότε ἡ πρόταξι τοῦ ὅρου δὲν εἶναι τυχαία, γιατί ὁ Ἀμφίων τονίζει ἔτσι (μὲ τὸν πρῶτο στίχ.) ὅτι «δὲν τοῦρθαν μόνο καλὰ, ἀλλὰ καὶ τὰ κατὰ-φερε νὰ ἔχει τὸν τρόπο του».

31. Γιὰ τὸν σχολιασμό καὶ τίς κατὰ καιροὺς ἐρμηνεῖες τοῦ ὅρου βλ. Καμπίτση, σ. 53.

32. Προκειμένου γιὰ τὸν πολυσυζητημένο ὅρο *εὐδαίμων*, ἀλλὰ καὶ γιὰ τὴν «παράδοξότητα» τῆς φράσεως κατὰ τὸν Ronnet (στὴ βιβλιοκρισίᾳ του, ὁ.π.), ὁ Καμπίτσης (αὐτ., ὅπου καὶ ἀξιολογεῖ τίς προταθεῖσες διορθώσεις) υἱοθετεῖ τὴν ἐρμηνεία τοῦ Snell (ὁ.π.: πβλ. McDonald, σσ. 227.228, 293, 299.300) καὶ ἀποδίδει τὸν ὅρο «εὐνοημένος ἀπὸ τὴν τύχη, πλούσιος». Ἡ σημασιολογικὴ ἀπόχρωσι «πλούσιος» συναγτᾷ, κατὰ τὸν Snell, στοὺς πεζογράφους: στὴν προκειμένην ὥστόσο περίπτωσι δὲν μπορεῖ νὰ ὑποστηριχθεῖ, γιατί ὁ ὅρος *εὐδαίμων* συνάπτεται βέβαια μὲ «ἀνάξιόν» του οὐσιαστικὸ (φύλαξ' σχετικὰ ἡ McDonald παρατηρεῖ ὅτι ἐν σχέσει μὲ τὰ πρόωγα ἔργα του ὁ Εὐριπίδης χρησιμοποιοῖ τὸν ὅρο *εὐδαιμονία* ὅλο καὶ περισσότερο «to the underserving»), ἡ σημασιολογικὴ του ὅμως φόρτισι τὸν κατὰ-τάσσει σὲ μιὰ βαθμίδα κατώτερη ἀπὸ τὸ ὀλβιος.

ὑποστήριξη ἢ μὴ τῆς γραφῆς αὐτῆς ἀπὸ τὸν ἐκδότη, εἶναι ἡ ὑφιστάμενη ἀξιολόγησις τῆς χειρόγραφης παραδόσεως τοῦ ἀνθολογίου τοῦ ψευδο-Μαξίμου. Ἐν τῷ μετὰξὺ ὅμως μπορεῖ νὰ ὑποστηριχθεῖ μὲ βεβαιότητα ὅτι ἡ γραφή δ' ὅμως τι δικαιοῦται μιὰ θέσις στὸ κριτικὸν ὑπόμνημα τοῦ ἀποσπάσματος αὐτοῦ.

RÉSUMÉ

Perséphone Pagonari - Antoniou, Remarques sur le fr. XVI K (= 198 N²) de l'*Antiope* d'Euripide

Le fragment XVI Kambitsis de l'*Antiope* d'Euripide, parallèlement à d'autres sources, nous est aussi transmis par le florilège du Pseudo-Maxime. Il s'agit d'une composition sacro-profane, née à l'époque de la translittération des textes, selon la recherche de M. Richard.

Cette source n'est pas utilisée par Kambitsis, dans son édition commentée des fragments de la tragédie; mais l'éditeur attribue la leçon du florilège δ' ὅμως τι à B. Heath, en supposant que celui-ci conteste l'emploi du locatif sans préposition de δόμοισι (Stobée, papyrus).

Au point de vue de la morphologie et du contenu, la leçon δ' ὅμως τι semble être une *varia lectio*, qui s'accorderait mieux au sens du fragment. On ne doit pas, en outre, tenir pour suspecte l'expression μηδὲν δ' ὅμως τι, en nous fondant sur le seul critère d'une tournure inconnue par ailleurs. L'absence, enfin, d'une édition critique du florilège, même de nos jours, rend nécessaire l'emploi de la leçon δ' ὅμως τι ne serait-ce que dans l'apparat critique du fragment.